
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XXI (2024), №4
s. 193-213
doi: 10.36121/asmolarczyk.21.2024.4.193

Andrzej Smolarczyk
ORCID 0000-0002-5336-6810
(Politechnika Białostocka)

Szkolnictwo średnie ogólnokształcące w województwie poleskim w polityce oświatowej władz polskich w okresie międzywojennym (1919-1939)*

Streszczenie: Celem artykułu było przedstawienie znaczenia średniego szkolnictwa ogólnokształcącego w polityce oświatowej władz polskich na Polesiu w okresie międzywojennym. Publikacja powstała głównie w oparciu o materiały źródłowe znajdujące się w Państwowym Archiwum Obwodu Brzeskiego w Brześciu na Białorusi. Od początku istnienia niezależnej państwowości polskiej po 1918 r. władze upatrywały w gimnazjach szkoły, które pozwolą wykształcić elitę państwową, będącą w stanie zasilić struktury administracyjne, samorządowe, gospodarcze i kulturalne państwa polskiego. Elitotwórcze znaczenie szkolnictwa średniego ogólnokształcącego dostrzegały także czynniki polityczne mniejszości narodowych. W pierwszym dziesięcioleciu jego priorytet w polityce władz państwowych i oświatowych, a także w świadomości społecznej i ogólnym odbiorze był niepodważalny. Reforma jędrzejewiczowska z 1932 r. ograniczyła znaczenie szkół średnich ogólnokształcących kosztem szkolnictwa zawodowego. Zabiegi te nie przyniosły faktycznej zmiany w ocenie szkół ogólnokształcących. Dalej cieszyły się ogromną estymą społeczną.

Słowa kluczowe: szkolnictwo średnie, gimnazjum, liceum, system oświatowy, II Rzeczpospolita, województwo poleskie, reforma jędrzejewiczowska.

Secondary education in the Polesie province in the educational policy of the Polish authorities in the interwar period (1919-1939)

Annotation: The purpose of this article was to present the importance of the secondary education in the educational policy of the Polish authorities in Polesie during the interwar period. The publication is based mainly on source materials held at the Brest Oblast State Archive in Brest, Belarus. From the beginning of independent Polish statehood after 1918, the authorities

---

* Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2013/11/D/HS3/02457.

looked to middle schools to educate the state elite that would populate the administrative, local government, economic and cultural structures of the Polish state. The elite-forming significance of secondary education was also recognized by political factors of national minorities. In the first decade, its priority in the policy of state and educational authorities, as well as in the public perception, was unquestionable. The 1932 Jędrzejewicz reform reduced the importance of secondary schools at the expense of professional education. These efforts did not bring about a real change in the evaluation of secondary schools. They continued to enjoy great public esteem.

Keywords: secondary education, gymnasium, high school, educational system, Second Republic of Poland, Polesie province, Jędrzejewicz reform.

Województwo poleskie stanowiło pod względem ukształtowania terenu, struktury narodowościowej, religijnej i społecznej ludności ewenement w skali całej II Rzeczypospolitej. Teren ten wyróżniał się nawet w barwnej mozaice województw wschodnich, głównie dzięki ludności określającej siebie Poleszuchami oraz rozległym terenom bagiennym i leśnym. Na podstawie traktatu ryskiego zawartego 18 marca 1921 r., Polesie zostało podzielone na część polską i radziecką¹. Z większości terytorium polskiej części Polesia utworzono województwo poleskie. Były to terytoria byłych guberni grodzieńskiej, mińskiej i wołyńskiej². Proces terytorialnego kształtowania się województwa poleskiego zakończył się w 1931 r. odłączeniem powiatu sarnieńskiego i wcieleniem go do województwa wołyńskiego. W skład województwa poleskiego wchodziło ostatecznie 9 powiatów: brzeski, drohiczynski, kobryński, kosowski, koszyrski, łuniniecki, piński, prużański, stoliński. Stolicą był Brześć nad Bugiem, leżący na zachodnim skraju województwa, który nie oddziaływał w należyty sposób na całe Polesie. Rolę naturalnej stolicy spełniał centralnie położony Pińsk³.

Ludność międzywojennego województwa poleskiego była niejednorodna. Stanowiła mozaikę religijną, narodową i kulturową, stapiając się w barwną całość społeczności pogranicza. Opis tej społeczności jest zadaniem karkołomnym i trudno poddaje się uogólnieniom. Według danych pochodzących ze spisu powszechnego ludności przeprowadzonego w 1921 r. wynika, że ludność Polesia wynosiła wówczas 749 370 mieszkańców, według danych spisu z 1931 r. wzrosła ona do 1 131 939 mieszkańców. Ludność polska zamieszkująca Polesie stanowiła zaledwie 14,5 % ludności (w 1938 r. – 164 106 osób). Wyniki spisu powszechnego z 1931 r. mówiące o 707 000 osobach (62,4 % wszystkich mieszkańców województwa) deklarujących język narodowy jako „tutejszy”, przyczyniły się do decyzji wojewody poleskiego Wacława Kostka-Biernackiego o przyspieszeniu i zintensyfikowaniu procesów polonizacyjnych względem tej ludności⁴.

¹ J. Tomaszewski, *Z dziejów Polesia 1921–1939. Zarys stosunków społeczno-ekonomicznych*, Warszawa 1963, s. 9.

² W. Bieńkiewicz, *Niektóre wiadomości o województwie poleskim*, „Rocznik Poleski”, Brześć n./Bugiem 1927, s. 29.

³ A. Lewkowska, J. Lewkowski, W. Walczak, *Zabytkowe cmentarze na Kresach Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej. Województwo Poleskie na obszarze Republiki Białoruś*, Warszawa 2000, s. 27.

⁴ A. Smolarczyk, *Szkolnictwo powszechne i oświata pozaszkolna w województwie poleskim 1919–1939*, Warszawa 2014, s. 15.

W polityce władz szkolnych Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (dalej: ZCZW) szkolnictwo średnie odgrywało ogromną rolę. Kształciło elitę, tak bardzo potrzebną w budowaniu „żywiotu polskiego” na ziemiach wschodnich. Lucjan Zarzecki spotykał się z częstą krytyką, nawet ze strony władz ZCZW, że Sekcja Oświecenia Publicznego (dalej: SOP) zwracała większą uwagę na szkolnictwo średnie niż powszechne. W opinii Zarzeckiego „otoczenie szkolnictwa średniego specjalną pieczęą na ziemiach wschodnich było ze wszech miar wskazane. Na ziemiach tych nie było w liczbie jako tako dostatecznej miejscowej inteligencji, która mogłaby sprostać zadaniom administracji i kultury w ogóle. Element napływowy, niczym do kraju nie przywiązany albo przywiązany przygodnie, nie mógł być brany poważnie w rachubę. Stąd należało wbrew dawnej tradycji rosyjskiej zająć się usilnie produkcją inteligencji, a więc otoczyć specjalną pieczęą szkolnictwo średnie”⁵.

Polityka władz oświatowych wobec szkolnictwa średniego była zgoła odmienna niż wobec szkolnictwa powszechnego. Miała charakter jakościowy, w przeciwieństwie do ilościowej w stosunku do szkolnictwa powszechnego. Na ziemiach wschodnich istniała pewna liczba szkół średnich, które SOP postanowiła rozbudować, podnieść ich jakość. Priorytetem było reorganizowanie placówek istniejących, a nie uruchamianie nowych.

Podstawowym mechanizmem reorganizacji szkół średnich było ich upaństwowienie. SOP przyjęła za podstawę, że dana placówka nie jest własnością państwa, lecz zarządzającej nią organizacji społecznej, np.: Polskiej Macierzy Szkolnej (dalej: PMS), Stowarzyszenia Nauczycieli (dalej: SN). Z konkretną organizacją uzgadniano i podpisywano umowę, wedle której rząd polski pokrywał koszty jej funkcjonowania. Kontrola władz oświatowych nad upaństwowioną szkołą sprawowana była przez trzech urzędników: dyrektora szkoły, sekretarza i prowadzącego kancelarię. Dodatkowo szkołę obowiązywał porządek prawny i programowy ustanowiony przez SOP⁶.

W regulaminie szkolnym przewidziano trzy ciała zajmujące się sprawami szkoły: rada pedagogiczna, rada opiekuńcza i komitet rodzicielski. Rada pedagogiczna składała się z nauczycieli i wychowawców szkoły; radę opiekuńczą stanowili przedstawiciele organizacji społecznej będącej właścicielem szkoły. Komitet rodzicielski składał się z przedstawicieli rodziców. Każde z tych ciał miało swych przedstawicieli w pozostałych. Dyrektor wchodził automatycznie do każdej z nich. Kompetencje i zakres działania poszczególnych organów szkoły były ściśle uregulowane w regulaminie. Wybór takiego ustroju szkoły średniej należy wiązać z niepewnym losem politycznym ziem wschodnich. Wprowadzenie do szkół ograniczonego czynnika społecznego pozwalało władzom mieć pełną kontrolę nad daną szkołą. Upaństwowienie, nadawało szkole cechy placówki publicznej.

Ogromną rolę w budowie szkolnictwa polskiego na ziemiach wschodnich odgrywało społeczeństwo polskie. Władze przywoływały aktywność obywatelską Polaków w latach niewoli. Komisarz Generalny Ziem Wschodnich (dalej: KGZW) Jerzy Os-

⁵ L. Zarzecki, *Szkolnictwo i oświata na ziemiach wschodnich (w okresie od 1-go października 1919 r. do lipca 1920)*, „Przegląd Narodowy” 1921, nr 1, s. 51.

⁶ Ibidem, s. 50.

łowski w rozmowie z delegatem Ziemi Wileńskiej 13 września 1919 r. Hipolitem Harniewiczem tak argumentował potrzebę aktywności społeczności polskiej:

Ja apeluję do tej ofiarności społecznej, aby ona pomogła. [...] Polska sytuacja finansowa i skarbowa jest taka, że Polska nam dać nie może. Prowadzi wojnę, która kosztuje niezmiernie drogo; my powinniśmy sobie dać i Polsce. I my potrafimy to zrobić⁷. [...] My nie możemy zwolnić społeczeństwa od ofiarności. [...] Chcę, aby w każdym powiecie była średnia szkoła. Społeczeństwo bezwzględnie musi nam w tym dopomóc. Inspektor szkolny robi, że on może. Możliwe, że od nowego roku szkolnego można będzie dać więcej, ale tymczasem możemy dostać tylko od własnego społeczeństwa⁸.

Warunki powstania i rozwoju polskiego szkolnictwa na Polesiu należały do najtrudniejszych w całej Rzeczypospolitej. Tereny te zaliczały się w czasie zaborów do najbiedniejszych obszarów imperium rosyjskiego. Wojna spowodowała ogromne zniszczenia i zubożenie ludności. Skutkowało to masową emigracją ludności, a zwłaszcza nielicznej tu grupy inteligencji. Planowa rozbudowa szkolnictwa średniego na Polesiu rozpoczęła się w 1919 r., po ukształtowaniu się zrębów polskich władz administracyjnych i szkolnych. W tym roku powstały gimnazja polskie w Brześciu, Kobryniu i Pińsku oraz kilka szkół prywatnych mniejszości narodowych.

W czerwcu 1920 r. SOP stworzyła strukturę organizacyjną szkolnictwa na ziemiach wschodnich, prowadząc w miarę możliwości stabilną i racjonalną politykę szkolną. Działalność tę przerwały starcia zbrojne z Rosją Sowiecką. Zakończenie wojny z rosyjskim agresorem przyniosło nowy podział ziem wschodnich. Obszary objęte umową o preliminarjnym pokoju i rozejmie, podpisaną w Rydze 12 października 1920 r., podzielono na trzy okręgi administracyjne: wołyński, poleski i nowogródzki⁹.

W skład okręgu administracyjnego poleskiego utworzonego 20 grudnia 1920 r. wchodziły powiaty: Białowieża, Brześć, Drohiczyn Poleski, Kobryń, Kosów Poleski, Łuniniec, Pińsk, Pruzana, Kamień Koszyrski. Okręg administracyjny poleski przekształcono 19 lutego 1921 r. w województwo poleskie (z wyjątkiem powiatu białowieskiego, który został przyłączony do województwa białostockiego). Do nowopowstałego województwa poleskiego dołączono powiat Sarny¹⁰.

Okręg Szkolny Poleski (dalej: OSP) z siedzibą w Brześciu Litewskim został utworzony 16 maja 1922 r. rozporządzeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: WRiOP). Jako jednostka administracyjna obejmowało 10 powiatów woje-

⁷ Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy (dalej: BPW), Dział Starych Druków i Rękopisów, ZCZW, nr Akc. 1671, k. 49v., *Komisarz Generalny Ziemi Wschodnich P. Osmołowski przyjmuje delegację Ziemi Wileńskiej*.

⁸ *Ibidem*, k. 52, 52v.

⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 listopada 1920 r. w przedmiocie utworzenia władz administracyjnych drugiej instancji na obszarach ziem, objętych umową o preliminarjnym pokoju i rozejmie, podpisaną w Rydze dnia 12 października 1920 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* (dalej: Dz.U.R.P.) 1920, nr 115, poz. 760.

¹⁰ Ustawa z dnia 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach, przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminarjnym pokoju i rozejmie podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r. *Dz.U.R.P.* 1921, nr 16, poz. 93.

wództwa poleskiego: Brześć n. Bugiem, Drohiczyn Poleski, Kamień Koszyrski, Kobryń, Kosów, Łuniniec, Pińsk, Prużana, Sarny, Stolin oraz 3 powiaty wydzielone z województwa nowogródzkiego: Nieśwież, Baranowicze, Stołpce¹¹. Na stanowisko kuratora OSP powołano w maju 1922 r. Kazimierza Wolbeka, który sprawował tę funkcję do sierpnia 1926. Po zamachu majowym nastąpił okres ponad rocznego chaosu na stanowisku kuratora. Stanowiska kuratora nie przyjął mianowany na nie 28 kwietnia 1926 r. Wincenty Sikora. Przez krótki okres funkcję pełniącego obowiązki kuratora sprawowali Jan Bobka (1 sierpnia 1926 – 27 września 1926), Teofil Zegarski (27 września 1926 – 16 marca 1927), Otton Kuczewski (16 marca 1927 – 24 listopada 1927). Sytuacja ustabilizowała się od drugiej połowy 1927 r. Zygmunt Gąsiorowski sprawował tę funkcję od 24 września 1927 do 20 stycznia 1931. Po utworzeniu Okręgu Szkolnego Brzeskiego (OSB) decyzją Rady Ministrów z dnia 7 lipca 1932 r. kuratorami zostali Stefan Pogorzelski 20 stycznia 1931 – 13 września 1932), Marian Godecki (15 września 1932 – 24 września 1933), Romuald Petrykowski (25 września 1933 – wrzesień 1939)¹².

Stanowisko naczelnika Wydziału Szkół Średnich i wizytatora szkół średnich w nowopowstałym OSP uważano za najważniejsze stanowisko zaraz po kuratorze. Tę odpowiedzialną funkcję związaną z nadzorem szkolnictwa średniego powierzono Janowi Bobce. Urodził się on 19 listopada 1882 r. w Rzędzinie (województwo krakowskie). Gimnazjum państwowe ukończył zdaniem matury w 1902 r. W latach 1902-1906 studiował na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Uzyskał tytuł profesora, a jego prace naukowe z zakresu starożytnego Rzymu („Tyberiusz i Nero”, „Demagogia w Grecji czasów Demostenesa”) były nagrodzone przez Uniwersytet Jagielloński. J. Bobka zaraz po skończeniu studiów rozpoczął pracę jako nauczyciel. Pracował jako profesor w gimnazjum w Stryju, Dębicy, Tarnowie. Po uzyskaniu przez Polskę niepodległości sprawował funkcję dyrektora w gimnazjum państwowym w Szamotułach. W dniu 9 grudnia 1922 r. został mianowany wizytatorem szkół średnich (V stopień służbowy)¹³.

W roku szkolnym 1921/1922 funkcjonowały na Polesiu trzy państwowe gimnazja, w których naukę pobierało 1 100 uczniów oraz 8 gimnazjów prywatnych, w których uczyło się 2 032 uczniów. W roku szkolnym 1928/1929 na Polesiu funkcjonowało 6 gimnazjów państwowych z 2 166 uczniami oraz 14 gimnazjów prywatnych z 2 403 uczniami¹⁴. W roku szkolnym 1922/1923 w siedmiu państwowych szkołach średnich 120 nauczycieli nauczało 2 220 uczniów. Szkół średnich prywatnych z polskim językiem nauczania działało pięć (918 uczniów). W trzech szkołach średnich prywatnych w kla-

¹¹ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 3 maja 1922 r. o utworzeniu Okręgu Szkolnego Poleskiego. Dz.U.R.P. 1922 r., nr 34, poz. 286.

Powiaty: nieświecki, baranowicki i stołpecki weszły w skład OSP po rozdzieleniu Okręgu Szkolnego Nowogródzkiego. Pozostałe powiaty Okręgu Szkolnego Nowogródzkiego weszły w skład Okręgu Szkolnego Białostockiego. Zob. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 3 maja 1922 r. o utworzeniu Okręgu Szkolnego Białostockiego. Dz.U.R.P. 1922 r., nr 34, poz. 285.

¹² T. Serafin, *Władze szkolne w latach 1917/18-1937/38*, Warszawa 1932, s. 123-124; A. Smolarczyk, op. cit., s. 133.

¹³ Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego (PAOB), sygn. f. 59, o. 2, d. 2083, k. 181-181v., Wykaz stanu służby, Jan Bobka.

¹⁴ *Praca oświatowa na Polesiu w dobie Polski Wskrzeszonej*, „Express Poleski” 11 listopada 1928 r., nr 314, s. 4.

sach niższych językiem wykładowym był polski, a w klasach wyższych rosyjski (910 uczniów). W gimnazjum białoruskim naukę pobierało 97 uczniów. Szkół prywatnych średnich z rosyjskim językiem nauczania było trzy (979 uczniów)¹⁵.

W początkach 1923 r. działało w województwie poleskim siedem szkół średnich ogólnokształcących państwowych i dwanaście prywatnych. W ocenie Kuratora OSP Kazimierza Wolbeka największymi niedogodnościami, z jakimi borykało się na Polesiu szkolnictwo średnie, był brak dobrych pedagogów, różnorodność systemów wychowawczych niedostosowanych do współczesnych realiów niepodległego państwa i rozbieżność poglądów w ocenie tych systemów. Niedostateczne skoordynowanie wychowania fizycznego z całokształtem systemów wychowawczych¹⁶.

Polityka oświatowa w pierwszych latach odrodzonego państwa polskiego ukierunkowana była m.in. na udostępnianie średniej szkoły ogólnokształcącej dla zdolnej i zmotywowanej do nauki młodzieży, niezależnie od jej pochodzenia społecznego. Władze dążyły również do ujednoczenia tych placówek we wszystkich regionach kraju oraz do podporządkowania szkolnictwa na Polesiu centralnym władzom oświatowym¹⁷. W opinii wojewody poleskiego Stanisława Downarowicza celem szkolnictwa średniego było dostarczenie społeczeństwu niepodległego państwa polskiego zdolnych, stojących na wysokim poziomie etycznym obywateli, którzy spełnią pokładane w nich oczekiwania¹⁸.

Pomimo licznych deklaracji mówiących o demokratycznych postulatach związanych ze szkolnictwem średnim ogólnokształcącym, faktycznie pozostawało ono przez cały okres II Rzeczypospolitej szkolnictwem elitarnym. Szkoły średnie ogólnokształcące państwowe z zasady przeznaczone były dla dzieci funkcjonariuszy państwowych oraz warstw zamożnych¹⁹. Elitaryzm szkolnictwa średniego był również następstwem braku ciągłości pomiędzy nim a szkolnictwem powszechnym. Wynikało to głównie z różnic programowych w tych szkołach. Absolwent najwyżej zorganizowanej siedmioklasowej szkoły powszechnej nie miał praktycznie żadnych szans dostania się do klasy czwartej szkoły średniej. Przy zdaniu przez niego pozytywnie egzaminów wstępnych, pierwszeństwo ubiegania się o wolne miejsca mieli uczniowie klas trzecich szkół średnich²⁰.

Zygmunt Fedorowicz zasadniczy cel wychowawczy szkolnictwa średniego upatrywał w kształceniu „wolnych obywateli Państwa Polskiego na służbie Ojczyzny” oraz stworzenie samoistnego polskiego systemu wychowania. Odrębne cechy charakteru narodowego Polaków i ideologii polskiej w stosunku do innych narodów nakazywały unikanie wzorów obcych, a raczej nawiązywanie do tradycji własnych (tradycji Komisji Edukacji Narodowej związanej z działalnością Stanisława Konarskiego, Hugo Kołłątaja

¹⁵ PAOB, sygn. f. 59, o. 2, 2v., 2a, d. 2032, k. 2-18, *Protokół z konferencji Dyrektorów szkół średnich ogólnokształcących w Brześciu w dniach 5, 6 i 7 kwietnia 1923 r.*

¹⁶ *Ibidem*, k. 2.

¹⁷ H. Konowaluk, *Szkoła pogranicza etniczno-kulturowego. Państwowe Gimnazjum i Liceum w Brześciu nad Bugiem, 1919-1939* [Maszynopis pracy doktorskiej obronionej na Wydziale Nauk Społecznych w Instytucie Pedagogiki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego], Lublin 2002.

¹⁸ *Protokół z konferencji Dyrektorów szkół średnich ...*, k. 2-3.

¹⁹ F. W. Araszkiwicz, *Szkoła średnia ogólnokształcząca w Polsce w latach 1918-1932*, Wrocław 1972, s. 136.

²⁰ *Ibidem*.

i Tadeusza Czackiego), uwzględniających duchowe cechy narodu polskiego i jego tradycję. Głównymi echami tego swoistego, polskiego systemu winny być: 1. Kształcenie charakteru, 2. Wytwarzanie kultury moralnej, 3. Zgodność systemu z zarządzeniami. Taki system wychowania polskiej szkoły średniej ogólnokształcącej miał zależeć i opierać się na osobowości nauczyciela. „Nauczyciel wychowawca powinien szanować godność dziecka i młodzieży dorastającej, wyrabiać poczucie konieczności i niezbędności posłuszeństwa (karność) i poszanowanie dla odmiennych przekonań, wszczepiać zasady podporządkowania osobistych celów wyższym celom”²¹. Do powyższych zadań wychowawczych dyrektor Florian Śliwiński dodawał potrzebę wykształcenia u młodzieży gimnazjalnej poszanowania pracy jako fundamentu życia społecznego i dobrobytu narodowego²².

W opinii Zygmunta Gąsiorowskiego, Kuratora OSP szkolnictwo średnie ogólnokształcące powinno być z ducha polskie. „Duch ten trzeba odżywiać i krzewić. Wśród młodzieży niepolskiej jest może wielu nieprzychylnych w stosunku do polskości, lecz iść trzeba drogą tolerancji i wzajemnego szacunku, łagodności, drogą pokojową. Wtedy i ta młodzież duchem polskim przesiąknie”²³.

Tabela nr 1. Wyciąg z ankiet szkół średnich ogólnokształcących z dnia 1 grudnia 1923 r. w województwie poleskim²⁴

szkoły		według typów		nauczyciele	młodzież według wyznań														
					uczniowie					uczennice									
		klasyczne	humanistyczne		neohumanistyczne	mat.- przyrodnicze	pełne kwalifikacje	niepełne kwalifikacje	rymskokatolickie	ewangelickie	grekokatolickie	prawosławne	mojżeszowe	Islam	rymskokatolickie	ewangelickie	grekokatolickie	prawosławne	mojżeszowe
klasyczne	m-kie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ż-kie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	koed	6	5		2	23	90	849	5	-	101	112	-	664	4	2	107	176	1

²¹ Protokół z konferencji Dyrektorów szkół średnich ..., 4.

²² Ibidem, k. 5.

²³ Ibidem, k. 5v.

²⁴ Dla lepszej czytelności zapisu we wszystkich tabelach zamieszczonych w niniejszym artykule w miejscu braku danych czy nieistnienia określonych kryteriów zastosowano zamiast liczby „0” krótki myślnik.

prywatne z prawami dla wszystkich klas	prywatne z prawami dla klas niższych			prywatne bez praw			Razem
	m-kie	ż-kie	koed.	m-kie	ż-kie	koed.	
-	-	-	-	-	-	-	3
-	-	-	1	1	1	-	3
-	-	-	411	27	60	760	760
-	-	-	-	2	387	496	496
-	-	-	-	1	-	3	3
-	-	-	-	-	-	4	4
-	-	-	1	73	2	740	740
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	46	318	318
-	-	-	-	-	503	605	605
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	5	5
-	-	-	-	-	2	918	918
-	-	-	25	14	38	180	180
-	-	-	4	4	16	52	52
-	-	-	1	-	2	5	5
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	1	1	1	9	9
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	2	1	3	13	13

* Gimnazjum im. Romualda Traugutta w Brześciu posiadało klasy humanistyczne oraz matematyczno-przyrodnicze, dlatego typ szkoły wykazuje się w obu rubrykach
 Źródło: Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego (dalej: PAOB), sygn. f. 59, o. 2, d. 1132, k. 5.

Powyższe zestawienie (Tabela nr 1) przedstawia stan szkolnictwa średniego ogólnokształcącego w województwie poleskim w roku szkolnym 1923/1924. Na Polesiu funkcjonowało wówczas 19 szkół średnich ogólnokształcących: 6 państwowych i 7 prywatnych.

Wszystkie gimnazja państwowe były koedukacyjne. Cztery z nich miały profil humanistyczny, jedno matematyczno-przyrodniczy, a jedno (Gimnazjum im. Romualda Traugutta w Brześciu) posiadało klasy humanistyczne i matematyczno-przyrodnicze.

W ogólnej liczbie siedmiu gimnazjów prywatnych działających na Polesiu jedno posiadało pełne prawa dla wszystkich klas; dwa posiadały prawa tylko dla klas niższych, a cztery nie posiadały zupełnie praw. Cztery gimnazja prywatne miały kla-

sy o profilu humanistycznym, a trzy o profilu neohumanistycznym. Najwięcej szkół prywatnych posiadało profil humanistyczny (4 gimnazja). Trzy gimnazja miały profil matematyczno-przyrodniczy.

We wszystkich poleskich gimnazjach pracowało łącznie 232 nauczycieli. Pełne kwalifikacje posiadało 52 pedagogów, niepełne kwalifikacje miało 180 nauczycieli. W szkołach średnich państwowych pracowało 113 nauczycieli (z pełnymi kwalifikacjami 23, z niepełnymi kwalifikacjami 90). W szkołach średnich prywatnych pracowało 119 nauczycieli (z pełnymi kwalifikacjami 29, z niepełnymi kwalifikacjami 90). Nauczyciele prywatnego szkolnictwa ogólnokształcącego posiadali wyższe kwalifikacje niż w szkolnictwie państwowym. Chociaż często profesorowie pracowali jednocześnie w obu typach szkół, to statystyki w tym przypadku są korzystniejsze dla szkolnictwa prywatnego.

We wszystkich szkołach średnich ogólnokształcących uczyło się 3 852 uczniów. W szkołach państwowych naukę pobierało 2 021 uczniów, zaś w szkołach prywatnych 1 831. Pod względem wyznawanej religii najliczniejsi byli rzymscy katolicy. Było ich 1 658 (918 uczniów i 740 uczennic). Drugą grupą religijną pod względem liczebności stanowili uczniowie prawosławni, było ich 1 101 (605 uczniów i 496 dziewcząt). Niewiele mniejszą grupą uczniów byli wyznawcy judaizmu. Uczyło się ich w szkołach średnich ogólnokształcących 1 078 (318 uczniów i 760 dziewcząt).

Oprócz siedmioklasowej szkoły powszechnej istniało ośmioklasowe gimnazjum, w którym trzy najniższe klasy I, II, III były równoległe z klasami V, VI i VII szkoły powszechnej. Gimnazjum niższe było etapem przygotowującym uczniów do nauki w gimnazjum wyższym. Program gimnazjum niższego musiał spełniać kryteria naukowości. Wykształcenie ogólne zdobywane w gimnazjum niższym było teoretyczne, naukowe i intelektualne. Uczniowie musieli przyswoić sobie siatkę podstawowych pojęć oraz elementarne prawa naukowe. Pod względem wychowawczym w tego typu szkołach uwzględniano nie tylko rozwój umysłowy, ale też rozwój uczuć i woli. Akcentowano więc wychowanie religijne, moralne i estetyczne. Na zajęciach z języka polskiego planowano realizować najważniejsze cele wychowawcze, przedmiotami uzupełniającymi były: historia, geografia, przedmioty artystyczno-techniczne²⁵.

Programy szkoły średniej w latach 1919-1922 były dwustopniowe. Gimnazjum niższe, obejmujące klasy I do III, było jedno, o jednym programie. Program ten był wstępem i ogólną podstawą dla gimnazjum wyższego pięcioletniego (klasy IV-VIII), zróżnicowanego według podstaw dydaktycznych na trzy wydziały: matematyczno-przyrodniczy, humanistyczny z łaciną i klasyczny. Ze względu na realizowany program w gimnazjum matematyczno-przyrodniczym podstawę dydaktyczną stanowiły: matematyka, fizyka z kosmografią, chemia i przyrodoznawstwo; w gimnazjum humanistycznym: język polski, historia, język łaciński, a w gimnazjum klasycznym: język grecki, język łaciński i kultura klasyczna²⁶.

²⁵ M. Lipowska, *Koncepcje wychowania w polskich programach szkolnych okresu międzywojennego*, „Rozprawy z dziejów oświaty” 1969, t. 12, s. 20, 23-24.

²⁶ Ibidem, s. 20, 28-29.

Szkolnictwo polskie na ziemiach północno-wschodnich, a zwłaszcza na Polesiu, miało ogromne problemy z wprowadzaniem programów ministerialnych w życie szkoły. „Młodzież polska zrusyfikowana i gnębiona, nie jest przygotowana, aby sprostać wymogom polskiej szkoły. Szkoły powszechne będące najważniejszym etapem nauki, są nie wszędzie. Tam zaś gdzie istnieją, są szczupłe, nie urządzone i nie wszystka młodzież się w nich uczyła. Z tego powodu trudno jest w szkole średniej prowadzić tę młodzież, zwłaszcza uwzględniając brak lokalu, pomocy naukowych, odpowiednich nauczycieli. Młodzież źle mówi po polsku, nawet pod względem gramatycznym. Wobec tego nauczyciel każdego przedmiotu musi zwracać uwagę na język polski, co przeszkadza wyczerpaniu przedmiotu”²⁷.

W programach szkół średnich ogólnokształcących uwzględniano roboty ręczne, które miały przynieść wymierne korzyści praktyczne. Najbardziej preferowano stolarstwo i introligatorstwo. Spotykało się to jednak z krytyką, że szkoły średniej ogólnokształcącej nie należy przekształcać na zawodową. Władze oświatowe na Polesiu uważały takie zarzuty za bezpodstawne. „Ponieważ jesteśmy narodem biednym, zniszczonym przez wojnę, więc musimy tym bardziej wystarczyć sobie, przyzwyczaić uczniów do pracy, wiele rzeczy potrzebnych dla szkoły zrobić w szkole własnymi rękami. Uczniowi będzie droższą ta szkoła, w której wiele przedmiotów są jego dziełem. W gimnazjum w Pińsku uczniowie zrobili różne rzeczy dla szkoły: estradę, ławki, wieszadła, szafy, 40 szcotek, oprawiono 1 000 książek”²⁸.

Zygmunt Fedorowicz popierał gorąco ideę wprowadzania w klasach starszych gimnazjum dodatkowych lekcji robót ręcznych. Twierdził, że roboty ręczne w szkołach mają przede wszystkim znaczenie dla uczniów ze sfer inteligentkich. „Inteligencja nie posiada zmysłu inwencyjnego, nic z Robinsona Kruzoe. Człowiek z ludu robi, gdy będzie do tego zmuszony wszystko, co mu potrzeba: postawi budynki, chatę, zmajstruje sobie obuwie, ubranie, etc. Inteligencja żyje życiem abstrakcyjnym, nie umie sobie radzić w sprawach życiowych. Szkoła powinna choć częściowo brak ten usunąć. Myśl o wyrabianiu najprostszych pomocy naukowych w warsztatach szkół średnich jest bardzo dobra. Mogłyby być wyrabiane: metry, liczydła, dźwignie, równie pochyłe, bryły geometryczne”²⁹.

Tabela nr 2. Państwowe szkoły średnie ogólnokształcące w Okręgu Szkolnym Poleskim według stanu z 1 marca 1925 r.

l.p.	miejsowość	gimnazja państwowe	m, ż, k	typ szkoły	najwyższa klasa
1.	Baranowicze	im. Tadeusza Reytana	koedukacyjne	humanistyczne	7 kl.
2.	Brześć	im. Romualda Traugutta	koedukacyjne	hum.; mat.-przyr.	8 kl.

²⁷ Protokół z konferencji Dyrektorów szkół średnich..., k. 5v-6.

²⁸ Ibidem, k. 13.

²⁹ Ibidem, k. 14.

3.	Kobryń	gimnazjum państwowe	koedukacyjne	humanistyczne	7 kl.
4.	Łuniniec	im. Władysława Jagielly	koedukacyjne	humanistyczne	8 kl.
5.	Nieśwież	im. Władysława Syrokomli	koedukacyjne	humanistyczne	8 kl.
6.	Pińsk	gimnazjum państwowe	koedukacyjne	humanistyczne	7 kl.
7.	Prużana	im. Adama Mickiewicza	koedukacyjne	hum. z oddz. Mat.-przyr.	8 kl.
8.	Sarny	im. Henryka Sienkiewicza	koedukacyjne	humanistyczne	8 kl.

Źródło: PAOB, sygn. f. 59, o. 2, d. 1087, k. 61.

Powyższa tabela (Tabela nr 2) przedstawia wykaz państwowych szkół średnich ogólnokształcących działających w roku szkolnym 1924/1925 w Okręgu Szkolnym Poleskim. Wśród ośmiu gimnazjów państwowych wszystkie były koedukacyjne. Wszystkie posiadały też profil humanistyczny. Największa szkoła średnia ogólnokształcąca w regionie, Gimnazjum im. Romualda Traugutta w Brześciu nad Bugiem oprócz klas humanistycznych posiadała również klasy matematyczno-przyrodnicze. Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Prużanie łączyło klasy humanistyczne z matematyczno-przyrodniczymi. W pięciu gimnazjach najwyższą klasą była klasa 8, w trzech pozostałych gimnazjach była to klasa 7.

Tabela nr 3. Zestawienie statystyczne szkolnictwa średniego ogólnokształcącego w województwie poleskim za lata szkolne 1924/1925-1928/1929

powiat	rok szkolny	liczba szkół				język wykładowy				liczba uczniów			wyznanie						narodowość						
		ogółem	męskie	żeńskie	koedukacyjne	polski	rosyjski	hebrajski	pol. i ros.	ogółem	chłopcy	dziewczęta	rzymskatol.	greckatol.	prawosławne	ewangelickie	mojżeszowe	inne	polska	rusińska	białoruska	niemiecka	rosyjska	żydowska	inna
Brześć	1924/1925	1	-	-	1	1	-	-	-	552	313	239	491	4	18	2	36	1	-	-	-	-	-	-	-
	1925/1926	1	-	-	1	1	-	-	-	541	311	230	472	1	24	5	39	-	-	-	-	-	-	-	-
	1926/1927	1	-	-	1	1	-	-	-	517	315	202	446	3	25	6	36	1	-	-	-	-	-	-	-
	1927/1928	1	-	-	1	1	-	-	-	480	314	166	416	2	34	5	23	-	436	6	9	-	7	22	-
	1928/1929	1	-	-	1	1	-	-	-	477	336	141	393	2	34	3	28	-	293	2	51	3	-	28	-

Kobryń	1924/ 1925	1	-	-	1	1	-	-	-	343	183	160	187	-	45	2	108	1	-	-	-	-	-	-	-	-
	1925/ 1926	1	-	-	1	1	-	-	-	365	185	180	197	-	53	3	109	3	-	-	-	-	-	-	-	-
	1926/ 1927	1	-	-	1	1	-	-	-	347	173	174	181	-	53	-	107	6	-	-	-	-	-	-	-	-
	1927/ 1928	1	-	-	1	1	-	-	-	341	168	173	116	-	59	2	111	3	167	11	15	1	33	111	3	
	1928/ 1929	1	-	-	1	1	-	-	-	330	149	181	150	-	67	2	108	3	163	3	19	2	35	108		
Luniniec	1924/ 1925	1	-	-	1	1	-	-	-	326	171	155	235	-	48	-	43	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1925/ 1926	1	-	-	1	1	-	-	-	328	171	155	219	-	58	-	51	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1926/ 1927	1	-	-	1	1	-	-	-	303	164	139	179	-	55	-	69	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1927/ 1928	1	-	-	1	1	-	-	-	281	134	130	143	-	88	-	82	-	145	-	54	-	-	82	-	
	1928/ 1929	1	-	-	1	1	-	-	-	324	166	158	140	-	88	-	104	-	148	-	72	-	-	104	-	
Pińsk	1924/ 1925	1	-	-	1	1	-	-	-	406	237	169	303	-	52	4	47	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1925/ 1926	1	-	-	1	1	-	-	-	485	272	213	336	-	82	5	62	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1926/ 1927	1	-	-	1	1	-	-	-	469	260	209	307	-	91	4	67	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1927/ 1928	1	-	-	1	1	-	-	-	484	270	214	270	-	122	5	87	-	278	-	66	4	49	87	-	
	1928/ 1929	1	-	-	1	1	-	-	-	472	268	204	243	-	125	4	100	-	253	1	84	-	34	100	-	
Prużana	1924/ 1925	1	-	-	1	1	-	-	-	173	86	87	98	-	30	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1925/ 1926	1	-	-	1	1	-	-	-	297	140	157	157	-	61	-	79	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1926/ 1927	1	-	-	1	1	-	-	-	296	132	164	138	-	53	1	104	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1927/ 1928	1	-	-	1	1	-	-	-	307	136	171	139	-	33	2	113	-	185	-	9	1	-	112	-	
	1928/ 1929	1	-	-	1	1	-	-	-	300	127	173	133	-	51	2	116	-	133	-	49	2	-	116	-	
Sarny	1924/ 1925	1	-	-	1	1	-	-	-	249	138	111	192	-	39	1	27	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1925/ 1926	1	-	-	1	1	-	-	-	261	142	119	204	-	37	1	19	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1926/ 1927	1	-	-	1	1	-	-	-	280	147	133	212	-	46	3	19	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1927/ 1928	1	-	-	1	1	-	-	-	263	137	126	190	-	45	2	26	-	191	36	-	1	9	26	-	
	1928/ 1929	1	-	-	1	1	-	-	-	257	130	127	166	-	56	-	35	-	167	55	-	-	-	35	-	

Źródło: PAOB, sygn. f. 59, o. 2, d. 1143, k. 69v., 70, 70v., 71, 71v., 72, 72v., 73, 73v., 74.

Powyższe zestawienie statystyczne (Tabela nr 3) przedstawia rozwój szkolnictwa średniego w województwie poleskim w latach szkolnych 1924/1925-1928/1929. W sześciu powiatach tego województwa funkcjonowało sześć państwowych średnich szkół ogólnokształcących. W każdym powiecie było jedno gimnazjum koedukacyjne.

Liczba uczniów w gimnazjach poleskich wzrosła z 1 749 w roku 1924/1925 do 2 160 w roku szkolnym 1928/1929.

Pod względem wyznawanej religii najwięcej było rzymskich katolików (w roku 1924/1925 - 1 506, w roku szkolnym 1928/1929 - 1 225). Przy jednoczesnym wzroście liczby uczniów w gimnazjach zmniejszała się liczba uczniów wyznania rzymskokatolickiego. Następujące zmiany były spowodowane zwiększaniem się wśród uczniów przedstawicieli prawosławia i judaizmu.

Pod względem narodowości najwięcej było Polaków. Posiadamy jedynie dane z lat 1927/1928 i 1928/1929 (w roku 1927/1928 - 1 232, w roku szkolnym 1928/1929 - 1 157).

Kurator OSP Zygmunt Gąsiorowski relacjonując stan i potrzeby szkolnictwa średniego na Polesiu wskazywał, że w pierwszym dziesięcioleciu istnienia szkolnictwa średniego na tym terenie jego stan liczbowy nie ulegał większym wahaniom. W roku szkolnym 1929/1930 w województwie poleskim działało 8 gimnazjów. Nasycenie szkołami średnimi na Polesiu w opinii Kuratora OSP w stosunku do całej Rzeczypospolitej było niewiele niższe. W skali całego kraju na jedno gimnazjum państwowe przypadało 115 000 ludności, zaś w OSP - 125 000 mieszkańców³⁰.

Niekorzystny był stosunek średniego szkolnictwa państwowego do szkolnictwa prywatnego - na niekorzyść szkół państwowych. Wspieranie średniego szkolnictwa państwowego miało polegać na hamowaniu nadmiernego rozwoju szkolnictwa prywatnego szkół średnich ogólnokształcących poprzez działania administracyjne. Przy wydawaniu koncesji gimnazjom prywatnym żądano coraz ostrzejszych gwarancji pedagogicznych i finansowych. Zdecydowane działania administracyjne skierowano również przeciwko szkołom mającym charakter typowych przedsiębiorstw handlowych³¹. Przy względnie optymalnym nasyceniu szkołami średnimi województwa poleskiego, władze oświatowe zamiast budowy nowych gimnazjów powinny skupiać się na jakościowej rozbudowie szkół już istniejących. Gąsiorowski postulował doskonalenie i pogłębienie pracy wychowawczej i dydaktycznej szkoły średniej, której zadaniem było tworzyć kadry elity duchowej narodu³².

W roku szkolnym 1930/1931 na terenie województwa poleskiego czynnych było 5 państwowych szkół średnich oraz 10 prywatnych. W szkołach państwowych naukę pobierało 1 938 uczniów (756 dziewcząt i 1 182 chłopców). W szkołach prywatnych - w tym samym czasie - uczyło się 2 195 uczniów (1 273 dziewcząt i 922 chłopców). Na początku lat trzydziestych XX wieku wojewoda poleski

³⁰ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej: MSW), sygn. 170, k. 65, *Protokół drugiego posiedzenia Poleskiej Rady Wojewódzkiej z 27 maja 1930 r.*

³¹ Ibidem, k. 63.

³² Ibidem, k. 63-65.

planował utworzenie w Brześciu drugiego gimnazjum państwowego. Jednakże planów tych nie udało się zrealizować³³.

W założeniach „Ustawy o ustroju szkolnictwa” z dnia 11 marca 1932 r.³⁴ zadaniem szkoły średniej ogólnokształcącej miało być danie młodzieży podstawy pełnego rozwoju kulturalnego, przygotowanie jej do czynnego udziału w życiu społeczeństwa zorganizowanym w ramach instytucji państwowych oraz przygotowanie młodych ludzi do studiów w szkołach wyższych³⁵. Szkoła średnia ogólnokształcąca obejmowała sześć lat nauczania i składała się z czteroletniego gimnazjum i dwuletniego liceum. Gimnazjum stanowiło niższy stopień szkoły średniej, opartej na drugim szczeblu programowym szkoły powszechnej i uwzględniało obok wykształcenia ogólnego praktyczne potrzeby życia. Liceum było jego nadbudową, mającą dać teoretyczne i naukowe przygotowanie do studiów wyższych³⁶.

Obydwie szkoły przygotowywały młodzież w dwóch wymiarach – praktycznym i teoretycznym. Gimnazjum wdrażało młodzież do praktycznego życia, przygotowując do pracy zawodowej wymagającej wykształcenia średniego. W wymiarze teoretycznym kształciło kandydatów do liceów. Szkoły licealne wdrażały swoich uczniów do praktycznego życia oraz przygotowywały w przestrzeni teoretycznej do studiów wyższych³⁷.

Koncepcja wychowawcza młodzieży w zreformowanej w 1932 r. szkole polskiej została strukturalnie przygotowana. Ogólne ramy zapisane w „Ustawie o ustroju szkolnictwa” zostały uszczegółowione w trzech zbiorach wytycznych dla autorów programów szkół ogólnokształcących, które konkretyzowały i uszczegóławiały podstawy reformy: ideał wychowawczy i treści programu „Polska i jej kultura”³⁸.

Ideał wychowawczy oficjalnie sformułowany został we wstępie do „Ustawy o ustroju szkolnictwa”. Wprowadzono zasady ustroju szkolnictwa, które ułatwiały władzom państwowym organizację wychowania i kształcenia ogółu na świadomych swych obowiązkach i twórczych obywateli Rzeczypospolitej.

³³ AAN, MSW, sygn. 170, k, 95, *Sprawozdanie wojewody poleskiego wygłoszone na posiedzeniu Poleskiej Rady Wojewódzkiej w dniu 27 czerwca 1931 r.*

³⁴ Reformę opracował i wcielił w życie Janusz Jędrzejewicz, minister WRiOP. Reforma oparta była na trzech równorzędnych planach: 1) organizacyjnym (obejmował ustrój szkolny i organizację szkolnictwa), 2) metodyczno-programowym (programy, podręczniki, nowe metody nauczania, środki dydaktyczne), 3) wychowawczym (wychowanie państwowe). Ustawa określiła nowe oblicze ideowo-wychowawcze polskiego szkolnictwa. Na pierwszy plan systemu szkolnego wysunięto wychowanie obywatelsko-państwowe. Takiemu celowi nadrzędnemu podporządkowano wszystkie zadania szkoły (wychowanie religijne, moralne, umysłowe, fizyczne).

³⁵ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: Dz.U.MWRiOP) 1932 r., nr 4, poz. 39, s. 125.

³⁶ *Ibidem*, s. 125-126.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Wytyczne dla autorów programów szkół ogólnokształcących. Szkoła powszechna i gimnazjum*, Warszawa 1932; *Wytyczne dla autorów programów szkół ogólnokształcących. Szkoły powszechne I i II stopnia; Szkoły powszechne III stopnia o 5 i 6 nauczycielach*, Lwów 1934; *Wytyczne dla autorów programów szkół ogólnokształcących. Liceum*, Warszawa 1936.

Chciano zapewnić społeczeństwu jak najwyższe wyrobienie religijne, moralne, umysłowe i fizyczne oraz jak najlepsze przygotowanie do życia. „Zdolniejszym i dzielniejszym jednostkom” ze wszystkich środowisk umożliwić osiągnięcie najwyższych szczebli naukowego i zawodowego wykształcenia³⁹. Treścią wychowania i wykształcenia w szkolnictwie średnim ogólnokształcącym stało się Państwo Polskie, z jego kulturą duchową i materialną⁴⁰.

Gimnazjum w swym programie było jednolite, obejmowało naukę języka łacińskiego, opierało się na drugim szczeblu programowym szkoły powszechnej z uwzględnieniem w realizacji wykształcenia ogólnego praktycznych potrzeb życia. W wersji ostatecznej program opracowano w 1934 roku. Przeważały w nim przedmioty humanistyczne (język polski, język łaciński, język nowożytny, historia), które stanowiły 54,5% wszystkich nauczanych przedmiotów (66,5 godzin). Przedmioty przyrodnicze, do których należały: biologia, geografia, fizyka, chemia i matematyka stanowiły 32,4% całości (39,5 godzin). Na zajęcia praktyczne i zajęcia fizyczne pozostawiało 16 godzin (13,1%). W swym charakterze wykształcenie ogólne w gimnazjach stało się wyraźnie humanistyczne⁴¹.

Drugim poziomem wychowania i wykształcenia średniego ogólnego było dwuletnie liceum ogólnokształcące, zróżnicowane pod względem programowym na wydziały. Powstały w ten sposób cztery typy szkół: klasyczny, humanistyczny, matematyczno-fizyczny i przyrodniczy. Realizowano w nich wielokierunkowe wykształcenie specjalistyczne, którego spoiwem miało być wychowanie państwowe⁴². Program nauki w liceum ogólnokształcącym formował przedmioty w czterech grupach: 1. przedmioty podstawy dydaktycznej; 2. przedmioty uzupełniające; 3. przedmioty wspólne, pełniące ważną rolę wychowania państwowego (m.in. nauka o państwie, filozofia); 4. przedmioty nadobowiązkowe⁴³.

Wykształcenie gimnazjalne ogólnokształcące, zwłaszcza typu humanistycznego, zakończone zdaniem matury w pierwszym dziesięcioleciu istnienia II Rzeczypospolitej cieszyło się wśród społeczeństwa polskiego wręcz kultem. „Matura była alfą i omegą wykształcenia. Była przedmiotem ambicji rodziców kształcących swe dzieci. Nie dać dziecku matury według tego rozumowania, to unieszczęśliwić je i skrzywdzić na zawsze. Wszystko jedno, jakiej dziedziny wiedzy dotyczyły się zainteresowania chłopca, musiał zdobywać maturę gimnazjum ogólnokształcącego”⁴⁴.

³⁹ Dz.U.MWRiOP 1932 r., nr 4, poz. 39, s. 122.

⁴⁰ M. Lipowska, op. cit., s. 36.

⁴¹ Ibidem, s. 39-40.

⁴² Dz.U.MWRiOP 1932 r., nr 4, poz. 39, s. 125-126.

⁴³ M. Lipowska, op. cit., s. 42-43.

⁴⁴ *Szkolnictwo polskie na nowych drogach*, „Kurier Wileński” 26 czerwca 1935 r., nr 172, s. 5.

Tabela nr 4. Państwowe i prywatne szkoły ogólnokształcące w Okręgu Szkolnym Poleskim w latach 1928/1929-1929/1930 ze statystyką wyznaniową uczącej się w nich młodzieży

	liczba szkół w roku szkolnym	uczniowie według wyznania												
		rok szkolny 1928/1929					rok szkolny 1929/1930							
		1928/1929	1929/1930	1928/1929	1929/1930	rymskokatolickie	prawosławne	mojżeszowe	inne	razem	rymskokatolickie	prawosławne	mojżeszowe	inne
Państwowe średnie szkoły ogólnokształcące	6	6	2 160	2 272	1 225	428	491	16	2 160	1 216	502	541	13	2 272
Prywatne średnie szkoły ogólnokształcące	13	12	2 293	2 241	530	497	1 257	9	2 293	503	459	1 265	14	2 414
Ogółem	19	18	4 453	4 513	1 755	925	1 748	25	4 453	1 719	961	1 806	27	4 513

Źródło: PAOB, sygn. f. 59, o. 1, d. 314, k. 48, 48v., 49.

Powyższe zestawienie (Tabela 4) obrazuje liczebność uczniów uczęszczających do szkół średnich ogólnokształcących w Okręgu Szkolnym Poleskim w latach szkolnych 1928/1929-1929/1930 pod względem wyznaniowym. Biorąc pod uwagę to kryterium, czyli przynależność wyznaniową, zauważamy, iż największą liczebnie grupą byli wyznawcy religii mojżeszowej. W roku szkolnym 1928/1929 było ich 1 748, zaś w roku szkolnym 1929/1930 około 1 806. Drugą pod względem liczebności grupą wyznaniową kształcąca się w szkolnictwie średnim ogólnokształcącym byli rzymscy katolicy. W roku szkolnym 1928/1929 było ich 1 775, zaś w roku szkolnym 1929/1930 około 1 719. Trzecią największą grupą wyznaniową wśród uczniów szkół średnich ogólnokształcących w tym czasie byli uczniowie prawosławni. W roku szkolnym 1928/1929 było ich 925, a w roku szkolnym 1929/1930 około 961.

W państwowym szkolnictwie ogólnokształcącym, tym zarządzanym i opłacanym przez państwo, największą grupą wyznaniową byli rzymscy katolicy. W roku szkolnym 1928/1929 było ich 1 225, zaś w roku szkolnym 1929/1930 około 1 216. Wyznawców judaizmu było w tym okresie: 491 w roku szkolnym 1928/1929 oraz 541

w roku szkolnym 1929/1930. Uczniów prawosławnych w państwowym szkolnictwie ogólnokształcącym kształciło się odpowiednio: 428 w roku szkolnym 1928/1929 oraz około 502 w roku szkolnym 1929/1930.

W prywatnym szkolnictwie średnim ogólnokształcącym kształciło się najwięcej młodzieży wyznania mojżeszowego. W roku szkolnym 1928/1929 było ich 1 257, zaś w roku szkolnym 1929/1930 około 1 265. W prywatnym szkolnictwie średnim ogólnokształcącym w latach szkolnych 1928/1929-1929/1930 kształciło się rzymskich katolików odpowiednio 530 i 503, a prawosławnych 497 i 459. Mniejszość żydowska preferowała rozbudowę własnego szkolnictwa prywatnego, które zapewniało względnie swobodny rozwój własnej kultury i tradycji religijnych.

W połowie lat trzydziestych minionego wieku szkolnictwo średnie ogólnokształcące znajdowało się w okresie przejściowym. Gimnazjum starego typu stopniowo wygaszano, na jego miejsce tworzono klasy nowego gimnazjum. Największe zagrożenie stojące przed szkolnictwem średnim ogólnokształcącym dostrzegano w zjawisku odpływu młodzieży wiejskiej z tego typu szkół. Dzieci chłopskich ubywało gwałtownie, czemu próbowano przeciwdziałać „szybko i radykalnie, gdyż dalszy obrót rzeczy w tym kierunku grozi ujemnymi następstwami społeczno-kulturalnymi, zarówno dla wsi, jak i dla charakteru inteligencji. Normalny dopływ do tej warstwy ze wsi jest fundamentalną zasadą, której utrzymanie stanowi o wartości szkoły średniej w latach przyszłych. Skutecznym środkiem zaradczym jest system stypendiów dla młodzieży wiejskiej, na które powinniśmy znaleźć środki w budżetach samorządu terytorialnego. Z tych samych względów przewiduje przyszła sieć szkolnictwa średniego gimnazja we wszystkich powiatowych miastach, by ułatwić młodzieży ze wsi dostęp do tych uczelni”⁴⁵.

Tabela nr 5. Szkoły średnie ogólnokształcące w województwie poleskim w roku szkolnym 1934/1935

obwód	powiat lub miasto	gimnazja				
		liczba zakładów	państwowe		prywatne	
			nauczyciele		szkoły	nauczyciele
			etatowi	kontraktowi		
Brześć	Brześć miasto	1	19	11	4	61
	Brześć powiat	-	-	-	-	-
	razem	-	-	-	-	-
Drohiczyn	Drohiczyn powiat	-	-	-	-	-

⁴⁵ Szkoła, jej braki i potrzeby, „Kurier Wileński” 26 listopada 1935 r., nr 325, s. 5.

Kamień Koszyrski	Kamień Koszyrski miasto i powiat	-	-	-	-	-
Kobryń	Kobryń miasto i powiat	1	12	6	-	-
Kosów	Kosów miasto i powiat	-	-	-	-	-
Łuniniec	Łuniniec miasto i powiat	1	10	16	-	-
Pińsk	Pińsk miasto	1	21	7	3	30
	Pińsk powiat	-	-	-	-	-
	razem	-	-	-	-	-
Prużana	Prużana miasto i powiat	1	12	2	1	9
Stolin	Stolin miasto i powiat	-	-	-	-	-
razem	województwo poleskie	5	74	42	8	100

Źródło: PAOB, sygn. f. 59, o. 2, d. 543, k. 61.

Powyższa tabela (Tabela 5) przedstawia państwowe średnie szkolnictwo ogólnokształcące w województwie poleskim w roku szkolnym 1934/1935. W tym czasie funkcjonowało na Polesiu pięć gimnazjów państwowych i osiem prywatnych. W szkolnictwie średnim państwowym pracowało 116 nauczycieli (74 etatowych i 42 kontraktowych), w szkolnictwie średnim prywatnym 100 nauczycieli.

Gimnazja państwowe miały swe siedziby w największych ośrodkach miejskich województwa Poleskiego: Brześciu, Pińsku, Kobryniu, Łunińcu, Prużanie. Gimnazja prywatne lokowały swoje placówki w Brześciu (4 gimnazja), Pińsku (3 gimnazja) i jedno w Prużanie.

W okresie międzywojennym liczba publicznych szkół ogólnokształcących pozostawała na Polesiu stała. Liczba szkół prywatnych ogólnokształcących ulegała większej lub mniejszej zmianie, oscylując około dziesięciu zakładów.

W roku szkolnym 1937/1938 zgodnie z zapisami Ustawy dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa powstały pierwsze klasy liceum ogólnokształcącego. Powyższe zestawienie statystyczne (Tabela nr 6) pokazuje, jak uruchamianie nowego rodzaju szkolnictwa ogólnokształcącego wyglądało w województwie poleskim.

Tabela nr 6. Wyniki wpisów do klas pierwszych liceów ogólnokształcących przy państwowych gimnazjach w województwie poleskim w roku szkolnym 1937/1938

Zakład	miejscowość	Wydz. I klasy lic. og.	przyjęto do I klasy liceum				uczniowie wybrali język obcy nowożytny							
			egz.		zwoln. z egz.		ogółem		ang.		fr.		niem.	
			chłopcy	dziewczęta	chłopcy	dziewczęta	chłopcy	dziewczęta	chłopcy	dziewczęta	chłopcy	dziewczęta	chłopcy	dziewczęta
Gimn. państwowe im. R. Traugutta	Brześć	hum.	4	4	13	7	17	11	-	-	8	6	9	5
		mat.-fiz.	2	1	8	1	10	2	-	-	4	1	6	1
Gimn. państwowe im. M. Rodziwiczówny	Kobryń	hum.	2	3	1	6	3	9	-	-	-	3	3	6
		przy.	6	2	3	2	9	4	-	-	2	2	7	2
Gimn. państwowe im. Władysława Jagiełły	Łuniniec	hum.	5	5	3	6	8	11	-	-	5	4	3	7
Gimn. państwowe im. A. Mickiewicza	Prużana	przy.	9	4	1	-	10	4	-	-	1	-	9	4
Gimn. państwowe im. Marsz. J. Piłsudskiego	Pińsk	hum.	1	8	5	7	6	15	-	-	4	6	2	9
		mat.-fiz.	11	1	2	1	13	2	-	-	6	-	7	2
		przy.	3	5	4	5	7	10	-	-	4	6	3	4

Przy Gimnazjum państwowym im. Romualda Traugutta w Brześciu nad Bugiem uruchomiono dwa Wydziały 1 klasy liceum ogólnokształcącego: Humanistyczny i Matematyczno-Fizyczny. Na Wydział Humanistyczny przyjęto 28 osób (17 chłopców i 11 dziewcząt), na Wydział Matematyczno-Fizyczny 12 uczniów (10 chłopców i 2 dziewczyny). Przy Gimnazjum państwowym im. Marii Rodziewiczówny w Kobryniu uruchomiono również dwa Wydziały 1 klasy liceum ogólnokształcącego: Humanistyczny i Przyrodniczy.

Na Wydział Humanistyczny przyjęto 12 uczniów (3 chłopców i 9 dziewcząt), na Wydział Przyrodniczy 13 uczniów (4 chłopców i 4 dziewczęta). Z kolei przy Gimnazjum państwowym im. Władysława Jagiełły w Łunińcu powstał tylko jeden Wydział Humanistyczny 1 klasy liceum ogólnokształcącego. Przyjęto do niego 19 uczniów: ośmiu chłopców i jedenaście dziewcząt. Pojedynczy Wydział Przyrodniczy 1 klasy liceum ogólnokształcącego utworzono także przy Gimnazjum państwowym im. Adama Mickiewicza w Prużanie. Przyjęto do niego 14 uczniów: 10 chłopców i 4 dziewczęta.

Przy Gimnazjum państwowym im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Pińsku uruchomiono natomiast trzy Wydziały 1 klasy liceum ogólnokształcącego: Humanistyczny, Matematyczno-Fizyczny i Przyrodniczy. Na Wydział Humanistyczny przyjęto 21 uczniów (6 chłopców i 15 dziewcząt), na Wydział Matematyczno-Fizyczny 15 uczniów (12 chłopców i 2 dziewczyny). Na Wydział Przyrodniczy 17 uczniów (7 chłopców i 10 dziewcząt).

Uczniowie poszczególnych Wydziałów we wszystkich liceach ogólnokształcących rozpoczęli naukę języka francuskiego i niemieckiego, zgodnie z preferencjami Kuratorium OSB.

Szkolnictwo średnie ogólnokształcące odgrywało ważną rolę w systemie szkolnictwa na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej, także na Polesiu. W pierwszym dziesięcioleciu funkcjonowania było priorytetem w polityce władz państwowych i oświatowych, a także w świadomości społecznej i ogólnym odbiorze. Od początku istnienia niezależnej państwowości polskiej władze upatrywały w gimnazjach szkoły, które pozwolą wykształcić elitę państwową, która zasili struktury administracyjne, samorządowe, gospodarcze i kulturalne państwa polskiego. Eliotwórcze znaczenie szkolnictwa średniego ogólnokształcącego dostrzegały także czynniki polityczne mniejszości narodowych, które chciały poprzez naukę w gimnazjach wytworzyć elity zdolne rozbudzać i podtrzymywać świadomość narodową wśród ludności o nieokreślonej świadomości narodowej (Poleszacy). Dopiero kryzys gospodarczy początku lat trzydziestych zmienił postrzeganie szkolnictwa ogólnokształcącego we władzach politycznych i oświatowych. Ogromne rzesze młodych inteligentów, bezrobotnych i bezradnych wobec dramatycznej sytuacji gospodarczej, doprowadziły do zmian w polityce oświatowej wobec szkolnictwa ogólnokształcącego i w samym jego postrzeganiu. Reforma jędrzejewiczowska z 1932 r. ograniczyła znaczenie szkół średnich ogólnokształcących kosztem szkolnictwa zawodowego. Szkolnictwo średnie zawodowe i ogólnokształcące zostało zrównane formalnie i prawnie. W przestrzeni medialnej oraz w retoryce politycznej i oświatowej znaczenie szkolnictwa średniego ogólnokształcącego było pomniejszane kosztem średnie-

go szkolnictwa zawodowego. Zabiegi te nie przyniosły faktycznej zmiany w ocenie szkół ogólnokształcących. Dalej cieszyły się one ogromną estymą społeczną. Szkolnictwo zawodowe natomiast do prawidłowego rozwoju potrzebowało ogromnych środków finansowych – na rozwój bazy lokalowej i wyposażenie warsztatów, których brakowało zwłaszcza w obliczu zbliżającej się wojny.

BIBLIOGRAFIA-REFERENCES

Sources:

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Biblioteka Publiczna miasta stołecznego Warszawy (BPW)

Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego (PAOB)

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Dz.U.MWRiOP)

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.R.P.)

„Expres Poleski”, 1928

„Kurier Wileński”, 1935

Studies:

Araszkiewicz F. W., *Szkoła średnia ogólnokształcąca w Polsce w latach 1918-1932*, Wrocław 1972.

Bieńkiewicz W., *Niektóre wiadomości o województwie poleskim*, „Rocznik Poleski”, Brześć n./Bugiem 1927.

Konowaluk H., *Szkoła pogranicza etniczno-kulturowego. Państwowe Gimnazjum i Liceum w Brześciu nad Bugiem, 1919-1939*, [Maszynopis pracy doktorskiej obronionej na Wydziale Nauk Społecznych w Instytucie Pedagogiki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego], Lublin 2002.

Lewkowska A., Lewkowski J., Walczak W., *Zabytkowe cmentarze na Kresach Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej. Województwo Poleskie na obszarze Republiki Białoruś*, Warszawa 2000.

Lipowska M., *Koncepcje wychowania w polskich programach szkolnych okresu międzywojennego*, „Rozprawy z dziejów oświaty” 1969, t. 12.

Serafin T., *Władze szkolne w latach 1917/18-1937/38*, Warszawa 1932.

Smolarczyk A., *Szkolnictwo powszechne i oświata pozaszkolna w województwie poleskim 1919-1939*, Warszawa 2014.

Śleszyński W., *Województwo poleskie*, Kraków 2014.

Tomaszewski J., *Z dziejów Polesia 1921-1939. Zarys stosunków społeczno-ekonomicznych*, Warszawa 1963.

Wytyczne dla autorów programów szkół ogólnokształcących. Liceum, Warszawa 1936.

Wytyczne dla autorów programów szkół ogólnokształcących. Szkoła powszechna i gimnazjum, Warszawa 1932.

Wytyczne dla autorów programów szkół ogólnokształcących. Szkoły powszechne I i II stopnia; Szkoły powszechne III stopnia o 5 i 6 nauczycielach, Lwów 1934.

Zarzecki L., *Szkolnictwo i oświata na ziemiach wschodnich (w okresie od 1-go października 1919 r. do lipca 1920)*, „Przegląd Narodowy” 1921, nr 1.